

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
University of Süleyman Demirel Faculty of Theology Journal
ISSN: 1300-9672 e-ISSN: 2602-2346

Ta'limi Esmâ: Dil, Benlik ve Sosyo-Kültürel Gerçeklik

Names Taught to Prophet Adam: Language, Self and Socio-cultural Reality

Ferruh KAHRAMAN

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Dokuz Eylül Faculty of Theology

Department of Basic Islam Sciences

İzmir, Turkey

ferruh.kahraman@deu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-5104-8325

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 28 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 7 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran / June 2022

Atıf | Cite as: Ferruh Kahraman, "Ta'lim-i Esmâ: Dil, Benlik ve Sosyo-Kültürel Gerçeklik", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Haziran 2022/1), 63-85.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Ta'limi Esmâ: Dil, Benlik ve Sosyo-Kültürel Gerçeklik

Öz

Kur'ân'da Allah Hz. Âdem'e bütün isimleri öğrettiğini bildirmektedir. Ta'lim-i esmâ olarak da adlandırılan isimlerin öğretilmesi meselesi tefsir, kelam ve İslâm felsefesi alanlarında sürekli tartışılmalıdır. İsimlerin mahiyeti nedir? İsimler dil midir? Dilse bu sadece köken dil midir yoksa insanların konuştuğu tüm diller midir? gibi soruları Müslüman alimler geçmişte de ele almış ve tartışmışlardır. Modern bilimlerden psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve kültür tarihi gibi bilimlerin kurulması ile birlikte dil konusu daha farklı boyutlardan ele alınmış; dilin insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik olduğu, bireyin ve kültürün kurucu nesnesi olduğu ifade edilmiştir. İnsanlar duygu ve düşüncelerini dil ile ortaya çıkarmış, benliklerini dil sayesinde inşa etmişler ve kültürlerini dil ile öğrenip devam ettirmişlerdir. İnsan içinde doğup yetiştiği ortamı diğer bir deyişle hazır olarak bulduğu dili ve kültürü farkına varmadan öğrenmektedir. Araştırma sorularının cevapsız kaldığı ve asıl muamma olan kısım Hz. Âdem ve ilk insanlar düşünüldüğünde bu olayın nasıl gerçekleştiği, ilk insanların dili nasıl öğrendiğidir. Modern bilimler meseleye günümüz toplumlarından yola çıkarak bir cevap bulmaya çalışmaktadır. Ancak dilin başlangıcı, mebdî ve kaynağının ne olduğu; ilahi olup olmadığı pek sorgulanmamaktadır. İslâmî ilimler köken dili kısmen ele alsada daha çok nakil etrafında açıklamakta, meselenin gözlem ve deney kısmı ihmal edilmektedir. Beşerî yönüyle diğer canlılar gibi doğanın bir parçası olan insan, konuşma ve kültür üretme özelliğiyle onlardan ayrılmaktadır. Mesela örümcek yaratıldığı günden bu yana aynı refleksleri gösterip ağını aynı şekilde şeklide örerken bal arılar da peteğini başlangıcından beri altı gen şekilde yapmaktadır. Zira insan haricindeki canlıların tümü etkinliklerini kültürel olarak değil de içgüdüsel olarak gerçekleştirmektedir. Oysaki insan ise böyle değildir. İnsan, diğer canlılardan farklı olarak konuşmayla iletişim anlamına gelen bir dile sahiptir. Dilin yanı sıra insan, diğer canlılardan kültür üretme özelliğiyle de ayrılmaktadır. İnsan, kendi benliğini dille oluşturduğu gibi maddî ve manevî üretimlerin tamamı anlamına gelen kültürü de yine dille oluşturmaktadır. Benliğin oluşması ve kültürün gelişmesinde dil yegâne özelliktir. İnsanlar düşünürken, konuşurken, dinlerken ve gözlem yaparken dili özellikle de anadili kullanır. İnsanlar dili sadece kendi duygularını ifade etmek için değil birbirlerinin düşüncelerini biçimlendirmek, benlik oluşturmak ve kültürü geliştirmek için de kullanır. İnsan kendi cinsi başta olmak üzere dil sayesinde varlıklara, hayvanlara, bitkilere, yerlere, dağlara, nehirlere, denizlere isim verir ve müphemliği izale eder. İnsanoğlu, dil aracılığıyla tecrübelerini paylaşır, öğrenme sürecini keyifli hale getirir, kültürünü muhafaza eder, aktarır, geleceği de tahmin eder. Bu çalışmada Hz. Adem'e öğretilen isimlerden yola çıkarak dil meselesi incelenmiştir. Araştırmada naklin yanı sıra gözlem ve deneyden elde edilen modern verilere müracaat edilmiş; ilk insanların konuştukları dil; oluşturdukları benlik ve sosyo-kültürel yapının mahiyeti anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Bilim, İsim, Benlik, Sosyo-Kültürel Yapı.

Abstract

In the Qur'an, Almighty Allah informs Adam that he has taught all names. The issue of teaching names, also called Ta'lim-i Asma, has been constantly discussed in the fields of Tafsir, Kalam and Islamic philosophy. What is the nature of names? Are names language? If it's a language, is it just a root language or is it all the languages that people speak? Islamic scholars have addressed and discussed such questions in the past. Along with the development of Sciences such as psychology, sociology, anthropology and cultural history among the Modern sciences, the subject of language was considered from different aspects; it was stated that language is the most important feature that distinguishes man from other beings, and is the founding object of the individual and culture. People have revealed their feelings and thoughts with language, built their selves with language, learned their culture with language and continued with language. For man, language is his most distinctive feature. Human beings learn the language and culture in which they were born, raised, and briefly found ready without realizing it. The part where the research questions remain unanswered and the real mystery is how this event occurred when Prophet Adam and the first people were considered, how the first people learned the language. Modern sciences are trying to find an answer to the issue based on today's societies. But what is the beginning and source of the language; whether it is divine or not is hardly questioned. Although Islamic sciences partially address the issue, they explain it more around nakil/holy scripture, and the observation and experiment part is neglected. In the present study, the question of language will be examined based on the names taught to Prophet Adam. Human being that is a part of the nature like other creatures with its of people way parts from them with its ability to speak and produce culture. For example the spider shows the same reflexes and makes its web the same way while bees also make their honeycombs in the shape of hexagons since the beginning. Before, every creature except human being, practice their activities not with culture but with instinct. However human being is not like that. Human beings has language which means communication by talking. Apart from language, human also parts from them with the ability to produce culture. Human, makes up the culture which means all of the materialistic and moral productions by language as it makes up its own self. Language is the sole characteristic in the consistence of the ego and development of culture. When people think, talk, listen and make observations they use the language and especially the native language. People don't use language just to express their own emotions but also to shape each others' thoughts, make up ego and develop culture. Human gives names to beings, animals, plants, places, mountains, lakes, seas with its own kind being first and annihilates its vagueness. Humanbeing, shares its experiences, makes the process of learning pleasant, protects its culture, transfers it, also estimates the future via language. In the study, modern data

obtained from observation and experiment as well as holy scripture was applied; the language that the first people spoke; the self they formed and the nature of the socio-cultural structure were tried to be understood.

Key Words: Religion, Science, Name, Self, Socio-Cultural Structure

Giriş

Hız. Âdem'e öğretilen isimler, Allah'ın kudret ve tasarrufunun yanı sıra insanın irade, potansiyel ve yeteneklerine de işaret etmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Hız. Âdem'e öğretilen isimler, bilim camiasında daha çok Allah'ın kudreti, tasarrufu ve isimlerin mahiyeti üzerinden değerlendirilmektedir. Hız. Âdem isimleri nasıl öğrenmiştir, onları nasıl işlemiştir, yorumlamıştır ve onlardan nasıl haber vermiştir? Melekleri bile insana saygı duymaya iten bu isimlerden haber vermenin ardında yatan insanî özellikler nelerdir? gibi sorular başta tefsir, kelam, psikoloji, sosyoloji ve dil bilimleri olmak üzere pek çok disiplin tarafından incelemesi gereken bir problemdir. Zira Allah, "Âdem'e isimleri öğretti" ¹ âyeti çok farklı boyutlar içermektedir. Bu boyutlardan birincisi; Allah'ın Hız. Âdem'e isimleri öğretmesi; ikincisi bu isimlerin belli varlıklara delâleti; üçüncüsü bu isimlerin anlamı; dördüncüsü insanoğlunun bu isimlerden haber vermesi/kabiliyeti/potansiyeli; beşincisi insanın varlıklar içerisindeki üstün konumu/meleklerin secdesi; altıncısı insanın benliğini oluşturması ve yedincisi de insanoğlunun yorumlama, dil oluşturma ve kültür üretme özelliğidir. Tefsir, kelam ve İslâm felsefesi gibi ilimlere bakıldığında ta'lim-i esmâ âyetinin dil ve insanın potansiyel boyutu üzerinde yeterince durulduğu; ancak dilin bir sonucu olan benlik oluşturma ile sosyo-kültürel gerçeklik üzerinde yeterince durulmadığı gözlemlendiği için bu çalışmanın hazırlanması gerekli görülmüştür.

Dil, benlik, sosyo-kültürel gerçeklik ve kültür; modern bilimlerin en çok üzerinde durduğu konular arasındadır. Özellikle toplum bilimlerinden psikoloji, sosyoloji, antropoloji, ekonomi ve kültür gibi bilimler dile, benliğe ve sosyo-kültürel yapıya; İslâmî ilimler içerisinde kelam, tefsir, fıkıh ve dilbilimleri gibi disiplinler de dile ve toplumsal yapıya çok önem vermişlerdir. İslâmî ilimlerde dil ve toplumsal yapının nirengi noktası "Âdem'e isimleri öğretti" âyeti olmuştur.² Bu âyet, aynı zamanda İslâm âlimleri arasında dilin kaynağı, mahiyeti ve ortaya çıkışı konusunda başlangıç noktası olmuştur. Kur'an'ın da dilsel bir hakikat olması ve beyana sık sık vurgu yapması dile duyulan ilgiyi daha da artırmıştır. Zira âyetlerde yer ve göklerin yaratılması gibi dillerin de yaratıldığı³ ve insana beyanın öğretildiği bildirilmektedir.⁴ Zira beyan özellikle insanın konuşma ve iletişim mekkesi dil anlamına gelmektedir.

Ta'lim-i esmâ âyetinin benzeri biraz farklılıklarla Tevrat'ta da geçmektedir. Kur'an'da "Hız. Âdem'e öğretilen isimler"ın Allah tarafından öğretildiği ve onun bunlardan haber verdiği bilgisi yer

¹ el-Bakara 2/31.

² el-Bakara 2/31.

³ er-Rûm, 30/22.

⁴ er-Rahmân, 55/1-4.

alırken⁵ Tevrat'ta ise isimleri bizzat Hz. Âdem'in koyduğu bilgisi yer alır.⁶ “Rab yerde yaşayan hayvanların, gökte uçan kuşların hepsini topraktan yaratmıştı. Onlara Âdem'in ne isim vereceğini görmek için hepsini ona getirdi. Âdem onların her birine birer isim verdi. Bu isimler de canlıların adı oldu. Böylece Âdem, bütün evcil ve vahşi hayvanlar ile gökte uçan kuşlara bir isim koymuş oldu.”⁷ Buna göre isimler konusunda ilâhî lütfa vurgu yapan Ehl-i sünnet'in Kur'ânî bakış açısına; beşerî yöne önem veren Mu'tezile'nin de Tevrat'a daha yakın olduğu söylenebilir. Ancak Ehl-i sünnet ilk dilin tevkifi olduğunu kabul etmesi diğer teorileri reddetmesi anlamına gelmemektedir. Ehl-i sünnet'in savunduğu tevkifilik sadece ilk dil olan köken dile mahsustur. Diğer diller ondan türemiş olup uzlaşıya dayanmakta ve insanda da dil oluşturma kabiliyeti meleke teorisini oluşturmaktadır. Buna göre Ehl-i sünnet kuşatıcı bir şekilde tüm dil kuramlarını kabul etmektedir.

İsimler konusu tarihsel süreç içerisinde pek çok bilim çevresi tarafından tartışılmıştır. İslâmî ilimlerde ise isimler konusunu ilk defa Ebû Osman Câhız (öl. 255/869) ve Ebû Hasan eş-Şî'rî (öl. 324/933) gibi âlimler köken dil üzerinde durmuşlar; köken dilin tevkîfî ve Arapça olduğunu savunmuşlardır.⁸ İbn Fârîs de (öl. 918-1004) “Hz. Âdem'e öğretilen isimler”i tartışmaya açmış ve isimlerin mahiyetiyle dilin kaynağı üzerine görüş bildirmiştir. O, ta'lim-i esmâ ile ilk insanların konuştuğu dilin mahiyetini Kur'ân merkezli açıklamaya çalışmıştır.⁹ İbn Fârîs'ten sonra dillerin kaynağı ve kök-dil konusu, tarihsel süreç içerisinde pek çok Müslüman âlim tarafından araştırılmıştır.

Son dönemde Batıda gelişen çalışmalar neticesinde din dili ve dil bilim ilişkisi etrafında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu araştırmaların özünü, din dilinin mahiyeti ve bu dilde kullanılan ifadelerin mantikî statüsü oluşturmaktadır. Gündelik dilde olduğu gibi din dili de genel gramer ve dil kurallarına bağlıdır. Ancak din dilinin Allah'tan ve soyut âlemlerden bahsetmesi meseleyi grifileştirmektedir.¹⁰

Hz. Âdem'e Öğretilen İsimler

İsim kelimesi, Arapça'da “sümûv veya vesm” kökünden türetilmiş olup “bir şeyin zihinde oluşmasına sebep olan belirti ya da işaretlerdir. Günlük hayatta ise, “bir varlığı karşılayan ses ve harfler”e isim denilmektedir.¹¹ İsim; hem varlıkların simgelerine hem de varlıkların zihindeki imgelerine işaret eder. Çoğul şekli, esmâ ve esâmî şeklinde çekimlenir.¹² Köken dil ise Hz. Âdem'e isimlerin öğretmesinden sonra ortaya çıkan ilk dildir. Dünya üzerinde konuşulmuş ve konuşulmakta olan tüm diller bu köken dilden türemiştir. Köken dil; Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği isimlerle

⁵ el-Bakara 2/31.

⁶ *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2003), Yaratılış 02/19-20.

⁷ Yaratılış, 20/19-20.

⁸ Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târihu edebi'l-Arab* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1999), 57.

⁹ Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâi'hâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/13.

¹⁰ Harun Çağlayan, “Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 58 (2014), 1-2.

¹¹ Mecdüddîn Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-muhtât* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 1506.

¹² Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-muhtât*, 1506.

insandaki dil kabiliyetinin ortaya çıkardığı ilk dil ve ilk insanî etkinliktir. Her insanda Allah'ın yarattığı bir dil kuvvesi/potansiyeli vardır; ancak bu potansiyel isimlerle ortaya çıkmaktadır. İnsanlar bu potansiyelini ana-baba ve toplum aracılığıyla harekete geçirirken bu işlem ilk insanlarda Allah'ın inayetiyle gerçekleşmiştir. Bazı çalışmalarda Hz. Âdem'e öğretilen isimlerle ortaya çıkan köken dilin; insandaki konuşma potansiyeli olduğu ifade edilmiştir. Burada büyük bir hata vardır ki insandaki kuvve/potansiyel ontolojik alanın konusu iken isimler epistemolojik alanın konusudur. Kısaca isimler insandaki potansiyeli harekete geçiren kurucu bilgiler iken dil bu potansiyel ve isimlerle ortaya çıkan bir üründür. Zira meleklerin de secde etmesine sebep olan şey; insanın potansiyeliyle isimleri yorumlaması ve başta dil olmak üzere ortaya kültürel etkinlikler koymasındadır.

Hz. Âdem'e öğretilen isimler, bazı müfessirler tarafından üç farklı şekilde yorumlanmıştır. İsimlerin varlığın adları olduğunu söyleyen birinci görüşe göre isimler; "istisnasız tüm varlıklara karşılık gelir". Katâde b. Diâme (öl. 117/735) ve Hasan Basrî'ye (öl. 110/728) göre "Hz. Âdem'e öğretilen isimler"; bu attır, bu katırdır, bu devedir bu cindir, bu vahşi canlılardır şeklinde tüm varlıkların adlarıdır.¹³ Katâde ve Dahhâk b. Mülâzim'den (öl. 105/723) bir başka rivayete göre de ta'lim-i esmâ; başta insan olmak üzere tüm hayvanlar, kara, dağ ve deniz gibi pek çok nesnenin adıdır.¹⁴ Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) de adlar üzerinden giderek isimleri karga ve güvercin gibi kuşlara kadar tüm varlıkların isimleri; Said b. Cübeyr, (öl. 94/713) "deve inek, koyun başta olmak üzere tüm varlığın adları" olduğunu belirtmişlerdir. Said b. Ma'bed (öl. 150/767) ise İbn Abbâs'a (öl. 68/688) dayandırdığı görüşünde isimleri "insanın konuşma melekesi ve iletişimini gerçekleştiren dilin temel taşları kelimeler ile varlığın adları olduğunu söylemiştir.¹⁵ Bu görüş de her ne kadar dile ve iletişime yer verse de son tahlilde "varlığın isimleridir" açıklamasıyla Katâde, Hasan Basrî, Dahhâk, Mücâhid ve Said b. Cübeyr'le aynı görüşü paylaşmaktadır.

Ebû Mansûr el-Fârâbî (öl. 339/950), dillerin oluşmasında isimlerin çok önemli olduğunu ifade eder. İsimlerden sonra fiiller ve fiillerin alışkanlıkları dile yerleşir. Fiil alışkanlıklarını ahlâkî ve sanatsal melekeler; bunları da akıl yürütme anlamına gelen mantikî çıkarımlar takip eder; böylece yeni bilgilere ulaşılır. Bu bilgiler de sanatın, ilim ve teknolojinin gelişmesini sağlamıştır. Dil canlı bir organizma olup sanatın, ilim ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak da sürekli gelişir.¹⁶

İsimler konusunda ikinci görüş, isimlerin anlamı sadece akıllılara has kılınarak "melek ve insan gibi varlıkların adları" olduğu şeklindedir. İlk dönem müfessirlerden Rabi' (öl. ?), isimleri "sadece meleklerin adları" olarak açıklarken Abdü'l-A'lâ da "sadece insanların adları olduğunu" savunmuştur.¹⁷ Zira âyette isimler için "hüm" zamiri kullanılmıştır ki bu da akıllı varlıklara işaret eder. Bunun yanı sıra isimler manasına gelen "esmâ" sözcüğünün başındaki "elif-lâm" takısı da özel bir anlama gelen "lâm-ı ahd" olarak kullanılmış olup bu da sadece melek ve insan gibi canlıları

¹³ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 1/252.

¹⁴ Muqâtil b. Süleymân, *Teşîru Muqâtil b. Süleymân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 1/98.

¹⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/252.

¹⁶ Ebu Nasr el-Fârâbî, *Harfler Kitabı*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayınları, 2008), 76.

¹⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/252.

kapsamaktadır.¹⁸ Zemaşerî (öl. 538/1144) ve Ebü'l-Berekât en-Neseî (öl. 710/1310) bu görüşü savunan Rabi' ve Abdü'l-A'lâ'yı hatalı bulmaktadır. Zemaşerî ve Neseî'ye göre "elif-lâm" takısını "lâm-ı ahd"dan ve isimleri "hüm" zamirinden yola çıkarak "melek ve insan gibi varlıkların adları" olarak açıklamak hatalıdır. Zira âyete daha dikkatli olarak bakıldığında "hüm" zamirinin isimlere değil de "bizzat varlıkların kendilerine/müsemmaya; gayr-i âkil/akılsızlar için kullanılan "hâ" zamirinin ise sadece isimlere delalet ettiği görülecektir.¹⁹ Zira varlıklar arasında melek ve insan gibi akıllı varlıkların olması taklib tarikiyle tüm varlıkların "hüm" zamiriyle kullanılmasını gerekli kılmıştır.²⁰ Böylece "elif-lâm" takısı da "lâm-ı ahd" için değil de "hüm" gibi bütün varlıkları kapsayan "lâm-ı istiğrak" için kullanılmış; varlıklar arasında melek ve insan gibi akıllı varlıkların olması tüm varlıkları akıl mecrasına koymuş; tüm varlıklar "hüm" zamirinin mazmununa dahil edilmiştir.²¹ Âyetin siyâk ve sibakına bakıldığında da "hüm" zamirinin varlıklara işaret ettiği kolay bir şekilde anlaşılacaktır.²²

Hız. Âdem'e öğretilen isimler konusunda üçüncü görüşe göre ise, isimler; insandaki dil yeteneği, konuşma ve düşünme özelliğidir. Bu görüşü savunan müfessirler, Allah'ın, Hız. Âdem'e ruh üfleyerek ona düşünme, konuşma ve yaratıcılık yeteneği verdiğini belirtirler.²³ İnsana verilen düşünme, konuşma ve yaratıcılık yeteneği bir potansiyeldir. Ancak bu potansiyel; isimlerin öğretilmesiyle kuvveden/potansiyelden ameliyeye/icraata dönüşmüştür. Hız. Âdem'e ve onun şahsında tüm insanlığa verilen zihin, düşünme, konuşma, dil ve yaratıcılık kabiliyeti gibi özellikler insanlara verilmiştir. Zihin, düşünme, dil ve yaratıcılık gibi özelliklere sahip olan insan, isimlerle dile, dille konuşmaya; düşünme ile de yaratıcılığa sahip olup diğer varlıklar üzerinde tasarruf sahibi ve halifedir. Ancak bu isimlerin mebdî beşerî bir etkinlikle başlamamıştır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran dilin kaynağı, esas ve mayası olan ilk isimler, insana tevkîf/ilâhî bildirimle öğretilmiştir. Bu isimler zamanla genişleyerek ve çeşitlenerek dünyada pek çok dilin oluşmasına zemin hazırlamıştır.²⁴ Muhammed Ali es-Sabûnî (öl. 2021) gibi bazı Müslüman bilginler ise isimlerin sembol olduğunu asıl meselenin, insanın varlıklardan nasıl yararlanacağına ilişkin bilgisi ile insanın kültür üreticisi olmasının gösterilmesi olduğunu söyler.²⁵ Mahmûd el-Hicâzî de Sabûnî ile aynı minvalde olup ancak ondan daha açık olarak ta'lim-i esmânın insanın dünyayı imar ve ıslah görevine işaret ettiğini belirtir.²⁶ Sabûnî ve Hicâzî'ye göre "Hız. Âdem'e öğretilen isimler"den kastın insanın doğayı dönüştürmesi ve kültür üretmesidir. Tefsircilerden sonra kelamcılar da isimler konusuna ilgi göstermişlerdir.

¹⁸ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 1/253, 254.

¹⁹ Mahmûd b. Muhammed ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/130; Abdullah en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî* (Dimeşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2011), 1/78.

²⁰ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/130

²¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/130

²² Ebü İshâk es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2002), 1/178.

²³ Kâdî Nasîrüddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2011), 1/51.

²⁴ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, Thk: Fatıma Yûsuf el-Haymî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 1/34

²⁵ Muhammed Ali es-Sabûnî, *Tefsîru'l-Fâtıha ve'l-Bakara* (Arabistan: Dâru İbn Cevzî, 1423), 1/119.

²⁶ Muhammed Mahmûd el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih* (Beyrût: Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 1413), 1/31.

Kelam âlimleri “Hz. Âdem’e öğretilen isimler”i farklı boyutlardan değerlendirmişlerdir. Bu farklı boyutlar bazı araştırmacılar tarafından indirgemeci bir bakış açısıyla Ehl-i sünnet’in tevkîfliliği; Mu‘tezilenin ıstılâhîliği ve felsefecilerin de meleke teorisini savunduğu iddia edilmektedir. Aslında Ehl-i sünnet’in tevkîfliliği dildeki ilâhî lütfâ; Mu‘tezilenin ıstılâhîliği beşerî iradeye ve felsefecilerin meleke teorisi de dil, lafız, anlam, varlık ve beyanın mahiyetine yönelik açıklamalardır. Yoksa ne Ehl-i sünnet ne Mu‘tezile ne de İslâm felsefecileri iddia edildiği gibi dili tek boyutlu olarak ele almaktadırlar. Örneğin tevkîfliliği savunduğu iddia edilen Ebü’l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1115) de bir dilin sözleşme ile oluşturulabilmesi için ondan önce insanların üzerinde iletişim kurabilecekleri bir dile ihtiyaç olduğunu belirterek hem tevkîfliliği hem de ıstılâhîliği kabul etmektedir.²⁷ Ebü’l-Meâlî el-Cüveynî (öl. 478/1085), dilin tevkîfî boyutunun bulunduğu ve insanın bu kök dilden lafızları genişleterek belli sözcük ve sigaları ürettiğini düşünmüştür. Çocukların konuşmayı öğrenmesini delil olarak kabul eden Cüveynî, dil ile benlik ve toplumsallaşma arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.²⁸

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (öl. 505/1111) ise dil konusunda bir hayli görüş bildirmiş; isim-müsemmâ konularını açıklamıştır. Bu açıklamalardan onun köken dilin tevkîfî; ancak bundan türeyen diğer dillerin ise ıstılâhî olduğunu kabul etmektedir.²⁹ Zira Gazzâlî’ye göre insanlar dil oluşturmaya muktedir zaten vakıa da bunu göstermektedir.³⁰ Bu nedenle dillerin ıstılâhîliğini reddetmek mümkün değildir. Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) ve Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâyînî (öl. 418/1027) de meleke anlamına gelen tevkîfî ve ıstılâhî teorilerini birlikte benimsemişlerdir.³¹ Dilin tevkîfliliğine vurgu yapan Râzî, Siraceddîn Urmevî (öl. 682/1283) ve İbn Sinâ (öl. 428/1037) gibi âlimlerin şârihleri de dilin uzlaşma boyutunu bütünü ile dışlamamışlardır.³²

Ta‘lim-i esmâ âyetindeki isimlerin öğretilmesini de inkâr etmeyen Mu‘tezile ekolü, Hz. Âdem’e isimlerin öğretilmesi meselesini mucize olarak ve özel bir durum olarak açıklamıştır.³³ Zira tevkîfliliği savunanların çoğu bu açıklamanın benzerini yapmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada tevkîflik, ıstılâhîlik ve melekîlik gibi kavramlar bir kategorileştirme, indirgeme ve sadece o görüşü savunduğu anlamında değil de âlimlerin daha çok üzerinde durduğu ve vurguladığı anlamında kullanılmıştır. Zira tevkîfliliği savunanlar günümüzde oluşturulan terimleri ve dilleri göz ardı edecek kadar dikkatsiz; ıstılâhîliği savunanlar da âyetteki “alleme” kelimesinin anlamını bilmeyecek kadar gafil değildir. Buna göre işin en doğrusu; bazı âlimler dilin öğretilmesinde ilâhî boyuta vurgu yaparken bazıları da beşerî boyuta daha fazla vurgu yapmış; felsefe ile modern bilimlere ise isimlerin

²⁷ Ebü’l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü’l-edille fi üsûli’-d-dîn*, thk. Hüseyin Atay, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2003), 1/474.

²⁸ Soner Gündüzöz, *Arapça’da Kelime Türetimi*, (Samsun: Din ve Bilim Kitapları Yayıncılık, 2005), 244.

²⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm (Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 1/180-182; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/23.

³⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 180-181; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Maksadü’l-esnâ fi şerhi meâni esmâillahi’l-hüsnâ*, thk. Bessam Abdulvahab el-Camî, (Kıbrıs: el-Cifan ve’l-Cabi, 1987), 7-10.

³¹ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/21.

³² Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/18.

³³ Mâverdí, *Edebü’-d-dîn ve’-d-dünyâ*, 92.

öğretileme ve öğrenilmesindeki ontoloji ve epistemolojiye vurgu yapmışlardır.³⁴ Bu nedenle çalışmada felsefe ile modern bilimlerin de verilerinden istifade edilmiştir.

Pek çok kelamcının kabul ettiği tevkîfiliği ilk önce Ebû Hasan el-Eş'arî'nin (öl. 873-935) savunduğu belirtilir.³⁵ Eş'arî, kelâmî konuların çoğunda olduğu gibi dillerin kökeni konusunda da daha çok ıstılâhîliği savunan hocası Ebû Ali el-Cübbâî'ye (öl. 303-916) muhalefet etmiştir.³⁶ Bir diğer kelam imamı olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) de dilin önemi ve kusursuzluğundan yola çıkarak vaz'ın daha çok tevkîfi olduğu konusunda görüş beyan etmiştir.³⁷ Ona göre, pek çok insanî ve evrensel düstur gibi dil de peygamber tarafından öğretilmiştir.³⁸ Neseî de tevkîfiliği kabul edip bir köken dil olmadan sözleşmeye dayalı bir dilin kurulamayacağını; kurulsay bile bunun ilk dilden türetilebileceğini savunmuştur.³⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkılânî (öl. 403/1013) de konuşma dilinin yanı sıra işaret dili gibi diğer iletişim dillerinin de tevkîfi olduğunu savunmuştur.⁴⁰ Ehl-i sünnet kelamcıları arasında özellikle ilk dil konusunda tevkîflik üzerine bir icma var denilse abartı sayılmamalıdır. Zahirî mezhebiyle tanınan İbn Hazm (öl. 456/1064) da, dillerin kökeni ve oluşumu konusunda daha çok tevkîfiliği savunmuştur.⁴¹ Ona göre insanlar başlangıçta böyle bir potansiyele sahip değillerdir.⁴² Dilin menşei konusundaki kelâmî olarak ikinci görüş Mu'tezile tarafından savunulmuştur ki dilin kökeni daha çok insanlararası uzlaşya/toplumsal sözleşmeye dayanmaktadır. İlk defa Mu'tezilî Ebû Haşim el-Cübbâî'nin (öl. 321/933) savunduğu bu görüşe göre köken dil başta olmak üzere tüm diller insanlar tarafından oluşturulmuştur.⁴³ Cübbâî'den sonra bu görüş Mu'tezile'nin genel dil teorisi olmuştur.⁴⁴ Bu teori aynı zamanda halku'l-Kur'an meselesiyle de irtibatlandırılmıştır.⁴⁵ Dilin menşei konusundaki kelâmî üçüncü görüş ise meleke teorisi ki köken dil; tevkîfi olup diğer diller bundan türetilerek oluşturulmuştur. Bu görüşü de ilk defa kelâmcılardan Cüveynî'nin savunduğu belirtilir. Ona göre dillerin hem ilâhî hem de beşerî bir boyutu vardır ki kök dil; ilâhî boyuta, bundan türeyen diller de beşerî boyuta işaret eder. Zira insanlar bu kökten tarihsel süreç içerisinde bazı kelime ve sigalar türeterek sair dilleri oluşturmuşlardır. Çocukların dili ve

³⁴ Herbert S. Terraca, *Şempanzeler Dil Öğrenemez: Nim Chimpsky Deneyi*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021), 10, 13.

³⁵ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/24; Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 2/396.

³⁶ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-İmân* (Amman: Dârü'l-Beşîr, 1996), 75-76.

³⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1980), 99, 114, 125, 315.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 180.

³⁹ Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/474.

⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd* (Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1/319-321.

⁴¹ Sa'düddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhü'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahmân Umeyr (Kum: yy, 1371), 1/61-63

⁴² Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-ehvâ ve'l-milel ve'n-nihal*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1975), 1/31; 2/126 .

⁴³ İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-İmân*, 75-76.

⁴⁴ Ebû'l-Hasen Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi tevhid ve'l-adl*, thk. İbrâhim Ebyarî (Kahire: Dârü'l-Misriyye, 1958), 7/101; Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 2/396; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/24.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 2/175; 550; Fahreddîn Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/58, 63-64; Kâdî Abdülcebbar, *Tenzihü'l-Kur'an ani'l-metâin* (Beyrut: Dârü'n-Nahde, ts.), 21-22; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 7/166-170.

konuşmayı taklidî olarak öğrenmesinden yola çıkan Cüveynî, dil ile toplumsallaşma arasındaki bağlantılara da değinmiştir.⁴⁶

Tevkîfik teorisi özellikle dillerin kökeni konusunda çok iyi açıklamalar getirmekle birlikte dillerin türeyişinde gerekli açıklamaları yapamamıştır. İstîlâhî teoriyi savunanlar da modern bilimlerde olduğu gibi dilin ilâhî boyutunu yeterince görememişlerdir. Bu nedenle her iki teorinin de eksik taraflarını tamamlayan meleke teorisi ortaya çıkmıştır. Allah köken dili Hz. Âdem'e öğretmiştir. "İnsanlar bir tek ümmet idi... sonra aralarında farklılaşma oldu..."⁴⁷ âyetinden de anlaşıldığı üzere insanlar tarihin başlangıcında bir tek ümmet olarak yaşamışlardır. Tefsirlere bakıldığında "tek ümmet" ibaresi özellikle inanç yönünden açıklanmaktadır. Bu, ilk bakışta inanç yönünden olsa da diğer toplumsal kurumlardan olan dil, aile, eğitim, siyaset, ekonomi ve hukuku da etkilemelidir. Ta'lim-i esmâ ve bu âyet özelinden yola çıkıldığında ilk dil tevkîfi olarak öğretilmiştir. Bu dili konuşan insanlar zamanla bazı kelimelerin seslerini değiştirmişlerdir. Örneğin Türkçe'de iyi kelimesinin kökeni "eygü"dür. Lafız sonra "eyi"; daha sonra "iyi" haline dönüşmüş; günümüzde ise konuşma dilinde sadece "i" olarak telaffuz edilmektedir. Aynen bunun gibi Fârâbî'ye göre dillerin çeşitlenme esnasında önce dilin sesleri ve harfleri oluşur. Ses ve harfler de lafızları oluşturur. Tarihin bilinmeyen zamanında bir topluluk içerisinde bazı kimseler lafız ve kelimeleri farklı söylemeye ya da farklı anlamda kullanmaya başlar. Bu önce birkaç kişi arasında başlarken sonra sülalenin ve kabilenin geneline yayılır; belli bir zaman sonra ağız, şive ve lehçe aşamalarından geçerek dil halini alır.⁴⁸ Fârâbî'ye göre dillerin oluşma aşamasında önce gök, yıldız, yer ve diğer varlıkların adları ortaya çıkar. Ona göre ta'lim-i esmâ âyetinde de belirtildiği gibi dile başlangıç isimlerle olur. Daha sonra ise, fiiller ve bu fiillerin alışkanlıkları dile yerleşmiştir. Bu fiillerden sonra alışkanlık melekelerinden olan ahlâkî ve sanatsal melekeler; bu melekelerden elde edilen bilgilerle akıl yürütme sayesinde bilinmeyen bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler de sanatların ortaya çıkması ile ilim ve teknolojinin gelişimine imkân hazırlamıştır. Dil canlı bir organizma gibi olup sanatın, ilim ve teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak sürekli gelişme gösterir.⁴⁹ Bu görüşün güçlü savunucularından birisinin de İbn Haldûn (öl. 808/1406) olduğu hatırlanmalıdır.⁵⁰

İbn Haldûn, dili düşünce ile birlikte düşünerek insilâh kavramı etrafında açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Allah'ın talim ettiği bir kök dil vardır. Ancak insan yeteneğiyle bu kök dili geliştirerek farklı diller oluşturmuştur. Zira insanoğlu manevî yönüyle beşeriyetten insilâh edip

⁴⁶ Gündüzöz, *Arapça'da Kelime Türetimi*, 244.

⁴⁷ el-Bakara 2/213.

⁴⁸ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 75.

⁴⁹ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 76; Ernst Von Aster, *Bilgi teorisi ve Mantık*, çev. Macit Gökberk (İstanbul: Mehmet Sadık Kağıtçı Matbaası, 1945), 25.

⁵⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/851.

melekiyete intikal etmektedir.⁵¹ Zira insanın da asıl gücünü bu melekiyet yönü oluşturmaktadır. Melekiyetin de bi'l-kuvve ve bi'l-fiil olmak üzere iki farklı yönü vardır.⁵²

İnsanlarda konuşma kabiliyeti anlamına gelen “nefsi natıka bi'l-kuvve” bulunmaktadır. Bu kuvve duyuların nesnelere algılamasıyla ve ilim kuvvesiyle; akılda elde edilen bilgileri yorumlanmasıyla bi'l-fiil haline dönüşmektedir. Böylece bi'l-fiil idrak da akıl haline gelmekte; konuşma ortaya çıkmaktadır.”⁵³ İbn Haldun’a göre dil melekesi zamanla yerleşen bir özelliktir.⁵⁴ Her millet kendi coğrafyası ve ihtiyaçlarına farklı kelimeler üretmiştir. Bu nedenle de yeni ihtiyaç ve şartlara göre bir duygu, düşünce ve nesneyi karşılayacak kelimeler oluşturulacaktır.⁵⁵

Dil ve Delâlet/Gösterge

Dil ve dilin kaynağı ilk çağlardan beri tartışılmıştır. Antik çağ filozoflarından Platon (M.Ö. 427-347) dil konusuna isimlerle başlamıştır. Platon bu diyalogunda isimleri düşüncelerin taşıyıcısı olarak görmüş ve isimlerle nesnelere aynı şey olup olmadığı konusunu tartışmıştır.⁵⁶ Böylece Platon meseleyi doğalcılık ve uzlaşmacılık bakış açılarıyla ele almıştır. Doğalcılık İslâm’daki tevkîfiliğe; uzlaşmacılık da istilâhîliğe tekabül etmektedir.

Doğalcılık kuramına göre, Grek ve barbarlar için yani tüm insanlar için geçerli olmak şartıyla her varlığın bir ismi vardır. Bu isimler de o varlığın doğasıyla alakalı olup ondan bir öz taşımaktadır. Bu nedenle bir isim, karşılık geldiği varlıkla irtibatlı olduğunda doğruluk değerini koruyabilmektedir.⁵⁷ Böylece Platon, isim ile müsemma arasında bir ilişki kurup isimlendirmenin beşer üstü olduğuna vurgu yapmaktadır. Uzlaşmacılık kuramına göre ise varlıkların isimlendirilmesi insanlar arasında oluşan bir mutabakatla sağlanmıştır. Buna göre isimler ne ilâhî ne de doğaüstüdür. İsimlerin doğruluk değerini insanların ön kabulleri ve uzlaşıları belirlemektedir. Tarihsel süreç içerisinde varlığın isimlerinin değişmesiyle eski isim doğruluk değerini yitirmekte bunun yerine doğruluk değerini yeni isim kazanmaktadır.⁵⁸ İsimlerden yola çıkan Platon uzlaşmacılık kabulüyle dilin bilge insanlar tarafından bir adlandırma sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir.⁵⁹ Platon Cratylus diyalogunun tamamını isimler ve varlık arasındaki ilişkiye ayırmıştır.⁶⁰ Aristo ise bu konuda ondan ayrılarak sözleşme ile belirlenen simgelerin varlığı temsil edip etmediğiyle ilgilenmiştir.⁶¹

⁵¹ Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 2/286, 289, 773, 889.

⁵² İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/1014.

⁵³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/461, 1/300.

⁵⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/1003.

⁵⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/851.

⁵⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003), 1/55.

⁵⁷ Plato, “Cratylus”, *Complete Works: Dijital Edition*, ed. John M. Cooper, (Indianapolis: Phackett Publishing Company, 1997), 384a, 387c-d, 435d-e.

⁵⁸ Plato, “Ratylus”, *Complete Works*, 384d-e.

⁵⁹ Plato, “Cratylus”, *Complete Works*, 388e-392c.

⁶⁰ Robert M. Van Den Berg, *Proclus’ Commentary on the Cratylus in Context : Ancient Theories of Language and Naming* (New York: Brill, 2007), 29.

⁶¹ Aristotle, “De Interpretatione”, *Complete Works: Digital Edition*, 16a 26-29; Berg, *Proclus’ Commentary on the Cratylus in Context : Ancient Theories of Language and Naming*, 27.

Aristo, isim müsemma ilişkisinde insanların varlıkları algılaması ile bunların zihindeki tasavvurlarının bütün insanlarda aynı olduğunu ancak lafızların uzlaşmaya bağlı/ıstılâhî olduğunu belirtmiştir.⁶² Zira dillerin toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişmesinin sebebi bu uzlaşımın farklı olmasından kaynaklanmaktadır. İslâm âlimleri ise meseleyi bir adım daha öteye taşıyarak dilin ortaya çıkışını; kelime anlam ilişkisini, anlamın ilk inşa edenleri ile dilin mahiyeti etrafında ele almışlardır. Hatta İslâm'da dil analizleri o kadar gelişmiştir ki iştikak adı altında bir ilim dalı dahi oluşmuştur. İştikak ilmi vaz' konusu etrafında oluşturulmuştur. Vaz' kelimesi bir dilin kavramsal düzeyde ilk ortaya çıkışı anlamına gelmekte; aklî, lafzî ve tabiî olmak üzere bir lafzın varlığı temsil etmesi anlamına gelmektedir.⁶³

Müslüman kelimacılar arasında ilk defa Kâdî Abdülcebbar (öl. 415/1025) da dilin menşei ve mahiyeti konularına değinmiş; dilin muvadaâ ile kurulduğu bir başka deyişle sözleşme ile inşa edilen bir sistem olduğu görüşünü kabul etmiştir.⁶⁴ Cübbâî de dilin kaynağı konusunu tartışmış ve dilin ıstılâhî/uzlaşmaya dayalı olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Daha sonra İslâm filozoflarından Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* adlı eserinde dilin kaynağı meselelerini irdelemiş; dilin kökeni, sözlü ve kitabî değişimleri hakkında bilgiler vermiş; anlamsız ses öbeklerinden kelam adı verilen anlamlı söz yapılarına doğru dilin nasıl geliştiği sürecini ele almıştır.⁶⁶ İbn Sinâ da dilin ıstılâhî/uzlaşmaya dayalı olarak kurulduğunu kabul etmiş ve dilin toplumsal boyutu üzerinde durmuştur.⁶⁷ İbn Sinâ'nın dil çalışmaları üzerinde inceleme yapan araştırmacılar da ondan etkilenerek dilin ıstılâhî veya uzlaşma boyutunu tamamen reddetmemişlerdir.⁶⁸ Dilin ıstılâhî boyutunu kabul anlayışı daha sonraki dönemlerde Râzî ve Urnevî gibi âlimlerin eserlerinin tahlillerinde de görülür.⁶⁹

Müslüman âlimler içerisinde Gazzâlî de dilin kökeni ve mahiyetini tartışmaya açmış; isim-müsemma ilişkisi ile dilin tezahürünü seleflerinden daha sistemli ve daha mantıklı bir şekilde ele almıştır. Gazzâlî dili; varlık tezahürlerinin nesnesi, tasavvur, lafız ve kitabet olmak üzere dörtlü bir yapı içerisinde ele almıştır.⁷⁰ Bu dörtlü yapının birincisi "âyan"dır. Ayan, varlığın dış dünyadaki gerçekliği anlamına gelmektedir. İkincisi delâlettir ki varlığın dış dünyadaki gerçekliğinin zihne alınması ve zihinde canlı tutulmasıdır. Üçüncüsü zihindeki bu tasavvurların varlığı hatırlatan ses veya

⁶² Aristotle, "Organon" *Complete Works: Digital Edition*, 2/1.

⁶³ Râzî, *el-Mahsûl*, 181.

⁶⁴ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 16/1-25.

⁶⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 7/101; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Tûrâs, 1420), 2/396.

⁶⁶ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 75; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, *Tuhfetü's-seniyye* (Riyad: Mektebetü'd-Dârü's-Selâm, 1997), 15.

⁶⁷ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî İbn Sinâ, *Yorum Üzerine*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayınları, 2006), 2-3

⁶⁸ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/18.

⁶⁹ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/18.

⁷⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 19-25; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife: Filozofların Tutarsızlığı*, çev. Bekir Sadak (İstanbul: Ahsen Yayınları, 2002), 52-4; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm fi fenni'l-mantık* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1961), 75.

harfleri oluşturan temsiller/simgelerdir ki bunlara mantık ilminde terim adı verilmektedir.⁷¹ Dördüncüsü ise beyân adı verilen; nesnenin zihnindeki tasavvurunun somutlaştırılması; sese ve yazıya dökülmesidir. Gazzâlî'ye göre ateşin bir öz varlıksal gerçekliği; zihindeki bir gerçekliği; terimsel/simgesel gerçekliği; son olarak da söz ve yazı olarak gerçekliği vardır. Bunlar içerisinde en somut olanı ise dış dünyada olan bizzat ateşin öz gerçekliğidir.

Modern bilimler, iletişimde gösterge/delâlet ile dili birbirinden ayırmaktadır. Zira kültür içerisinde dil ile delâletin bir başka ifadeyle dil ile imgelerin ayrı bir önemi vardır. Aslında dilin kendisi de bir delâlet, simge ve gösterme olmasına rağmen iletişimdeki üstün özelliğinden ve sadece insana has olmasından dolayı ayrı bir şekilde isimlendirilmiştir. Yani semboller dile göre daha kapsamlı olup dili de kuşatmaktadır. Modern bilimlerin semiotic/göstergebilim/delâlet/işaret olarak adlandıkları gösterge; form-anlam veya biçim-içerik olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

İnsanlararası iletişimin temeli, form ve anlamlardan bir başka ifadeyle lafız ve manalardan oluşur. Birinin olması diğerini de gerektirmektedir. Bir şey, anlam ve formun herhangi birinden yoksun olursa bir mana ifade etmez. Günümüz modern toplum bilimlerinde anlamın form olarak dışsallaştırması yapısal epistemolojinin; formun da anlam olarak yorumlanması yapısal yorumsamanın görüşü olarak adlandırılmaktadır. Diğer yandan anlam ile form arasında sabit bir ilişki olmayıp zaman ve mekâna göre değişen devingen ve dinamik bir ilişki içerisinde. Bu dinamik etkileşim sürecinde gerçekleşen formlar toplumsal olarak inşa edilmekte; anlam da hem bireysel hem de toplumsal olarak yorumlanarak ortaya çıkmaktadır. Toplum bilimlerinin bu açıklaması Platon'un uzlaşmacılığına; kelamcılarının ise ıstılah teorisine benzemektedir.

Dil kullanımı ve insanların yorumlama özellikleri her zaman duyguların birebir aktarımını mümkün kılmamaktadır. Zira dil ve yorum izafiliğe neden olmaktadır. Ancak birebir olmasa da aynı sosyo-kültürel yapı içerisinde yetişmiş bireylerin ortak bir kültür oluşturmaları ve bir araya gelmeleri her zaman için mümkündür. Bu ortak kültür sayesinde hem bireyler kendi dünyalarını hem de toplumunun dünyalarını adlandırabilirler. İletişimde mutlak anlamının gerçekleşmesi çok zordur. Zira bireyler iletişime önceden sahip olunan yargılar çerçevesinde yaklaşırlar. Bu önyargılara bir nevi gerçeklik döngüsü de denilebilir. Bireylerin ön yargılarından arınarak muhatabını nötr olarak anlamaya çalışması neredeyse mümkün değildir. Ancak aynı kültür çevresinde büyümüş ve gerçeklik döngüsüne sahip olan bireyler diğerleriyle ufuklar kaynaşması yaşayarak anlaşabilirler. Zira benliğimiz, sosyal dünyada toplumsallaşmayla beraber anlam ufukları ve dilsel pratiklerle beraber oluşur.⁷² İletişimin kültürel boyutu, bir yandan semboller ve toplumsal pratiklerle belirirken diğer yandan da anlamlardan biçimlere ve biçimlerden anlamlara doğru oluşmaktadır. Dolayısıyla anlamları benzer şekillerde kodlayan bireylerle biçimleri de anlamlara ulaştıracak şekilde kod açan bireyler kültürün üyesi durumuna gelmektedirler.

⁷¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 19-25.

⁷² Nicholas Davey, *Unquiet Understanding: Gadamer's Philosophical Hermeneutics* (New York: State University of New York Press, 2006), 9.

Dil ve Benlik

İnsanlar toplumsal düzenin inşa, tesis ve sürekliliğinde en çok dile ihtiyaç duyarlar. İhtiyaç duydukları bu dili de ya atalarından ya toplumdan ya da eğitim aracılığıyla öğrenirler. Böylece hem benliklerini oluştururlar hem de kültürlerini geliştirirler. Vakıa böyledir ancak Hz. Âdem gibi içinde doğduğu bir toplumu ve ataları olmayan insanlar dili nasıl öğrenmişler ve benliklerini nasıl oluşturmuşlardır? Bu konu İslâm tarihinde pek çok branşta tartışılmış ve cevaplar aranmıştır. Dil ve benlik konusu pek çok dilci tarafından ele alınsa da Cüveynî, dil, benlik ve kültür arasındaki ilişkiye vurgu yapan ilk âlimler arasındadır.

Cüveynî, bebeklerin konuşmayı öğrenmelerini örnek göstererek dil ile toplumsallaşma arasındaki bağlantıya dikkat çekmiş; sosyoloji ve psikoloji gibi ilimler kurulmadan çok daha önceleri benliğin oluşumunda dilin önemine vurgu yapmıştır.⁷³ Günümüz modern bilimlerinde olduğu gibi İslâmî ilimlerde de dil çok önemli bir yere sahiptir. Öncelikle nübüvvet ve insanın mükellefiyeti dil üzerine inşa edilmiş;⁷⁴ Allah dille zikredilmiş⁷⁵ ve şer'î kaideler dille açıklanmıştır.⁷⁶ Dil konusuna Kur'ân'da sıkça vurgu yapılmış ve dilin Allah'ın âyetlerinden olduğu vurgulanmıştır.⁷⁷ Dil konusu tarihsel süreç içerisinde önemini korumuş; ilâhî hitapların hepsi için kullanılmış; Hz. İsmâ/Kelâmullah örneğinde olduğu gibi bazı peygamberlerin sıfatı olarak da kullanılmıştır.⁷⁸ Ancak İslâm'da "ta'lîm-i esmâ" hep dil etrafında tartışılmıştır.⁷⁹

Günümüz dünyasında bireyler, içerisinde yetiştiği toplumun dilini öğrenmekte; benliğini de bu dile göre şekillendirmektedir. Ancak Hz. Âdem örneğinde olduğu gibi ilk insanlar dili nasıl öğrenmiş; iletişimlerini nasıl sağlamış ve benliklerini nasıl oluşturmuşlardır? Kelamcılar kendi aralarında ihtilafa düşerek dilin tevkîfî, ıstılâhî ve meleke (tevkîfî + ıstılâhî) olduğunu söylemişlerdir. Kelamcılardan Abbâd b. Süleyman (öl. 250/864) ilk defa isim ile müsemma bahsinde zat ile adı arasında özsel bir ilişki kurmuş; dildeki tevkîfiliğe/ilâhî lütfâ bir giriş yapmıştır.⁸⁰ Eş'arî de dilin tevkîfî/ilâhî lütufla öğretildiği görüşünü ciddi bir şekilde sistemleştirmiştir.⁸¹ Eş'arî, pek çok kelâmî problemde olduğu gibi hocası Cübbâî'ye muhalefet ederek dilin kökeni konusunda ıstılâhîliğin yerine tevkîfilik kuramını savunmuştur.⁸² Neseî de ilk dilin sözleşme ile kurulmasının mümkün olmadığını; zira öncesinde insanların üzerinde iletişim kurabilecekleri bir köken dile ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.⁸³ Bu

⁷³ Gündüzöz, *Arapça'da Kelime Türetimi*, 244.

⁷⁴ İbrâhim 14/4.

⁷⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *İştikaku esmâillah*, Thk. Abdul Hüseyin Mübarek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 88.

⁷⁶ Ebû Mansûr Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firâk ve beyâni'l-firaki'n-nâciye* (Beyrut: Dârü'l-Afâk Şâmîle, 1977), 332.

⁷⁷ el-Beled 90/9; er-Rûm 30/22.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/45, en-Nisâ 4/171.

⁷⁹ el-Bakara, 2/31.

⁸⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, 181.

⁸¹ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/24; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 7/101; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Tûrâs, 1420), 2/396.

⁸² İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-İmân*, 75-76.

⁸³ Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/474.

görüŖüyle NeseŖî'nin de tevkîflîği savunduğu görölmektedir. Kelamcılar arasında baŖta EŖ'ariler olmak üzere zahiriler de dilde tevkîflîği kabul etmiŖtir. İbn Hazm dillerin ıstılahî olmasını mümkün görmemiŖtir. Zira ilk insanlar, köken dili oluŖturacak bir potansiyele sahip değillerdir.⁸⁴ Bu tarihin her döneminde genel geçer bir kuraldır ki geçerliliği günümüzde de devam etmekte; her doğan çocuk dil öğrenmek için bir başkasına ihtiyaç duymaktadır. Zahirî mantığında gösterdiği gibi günümüzde bu ihtiyaç toplum ve kültürle sağlanırken ilk insanlar döneminde Allah tarafından karŖılanmıŖ; dil insanlara vahiy ve ilham yoluyla öđretilmiŖtir.⁸⁵ Bâkılânî kök dil baŖta olmak üzere dilsizlerin konuŖtuđu iŖaret dilinin bile fitrî ve vahiy ürünü olduğu savunmuŖtur.⁸⁶

Ehl-i sünnet kelamcılarını köken dilinin tevkîfî olduğunu kabul etmiŖlerdir.⁸⁷ Görüldüğu gibi Ehl-i sünnet kelamcılarını arasındaki ihtilaf köken dilde değil de daha sonra oluŖan dillerde ortaya çıkmaktadır. ÇalıŖma açaŖından önemli olan hem kök dil hem de diğer dillerdir. Kök dilin nakli olduğunu akıl da kabul etmektedir ve uzlaŖma öncesinde, insanların iletiŖim kurabilecekleri bir dilin olması gerekmektedir.⁸⁸ Zira gerçek hayatta da görüldüğu gibi insanlar yoktan bir Ŗey yaratamamakta sadece varlık üzerinde tasarruflar yapmaktadır. Bu hakikat insanın gerçekteleŖtirdiđi tüm faaliyetler için de geçerlidir. Buna göre ilk dil; insanın kendi dıŖında gerçekteleŖmiŖtir.⁸⁹ İlk dilden sonra ise bebeklerde olduğu gibi insanlar, içinde yetiŖtikleri toplum ve kültürün dillerini taklit yoluyla öğrenmektedirler. Zira İbn Teymiyye'ye (öl. 728/1328) göre insanın mahiyetinde dili öğrenmeye meyilli bir meleke vardır ki bu sayede insanlar yeni ürettikleri nesnelere ile yeni karŖılaŖtıkları varlıklara isimler verebilmektedir.⁹⁰ İslâm âlimlerin bu açıklamalarından anlaŖıldıđına göre kök dil Allah tarafından öđretilmiŖ; ilk insanların da benliği bu dile göre ŖekillenmiŖtir. Tarihsel süreç içerisinde insanî bir ameliye olarak diller çeŖitlenmiŖtir. Günümüz bireylerinin benliği de içinde doğdukları dil ve kültürle ŖekillenmiŖtir.

Dil ve benlik konusu modern bilimciler tarafında da ele alınmıŖtır. Ancak modern dil bilimciler için dinî verilerden ziyade mevcut, zahir veriler önemli olduğu için meseleye gündelik hayattan yaklaŖmıŖlardır. İslâm âlimleri gibi onlar konunun ilâhî ve köken boyutuna deđinmemiŖlerdir. Berger (öl. 2017) ve Luckmann'ın (öl. 2016) *Gerçekliğin Toplumsal İnŖası* kuramındaki birey-toplum döngüsünü; *Sosyal Temsiller Kuramı*'nın ontolojik baŖlangıcı olan "ben ve diğerleri" arasındaki iliŖkinin iletiŖimsel ve sembolik müteakabiliyetine benzer.⁹¹ Markova'ya göre ben ve diğerleri iliŖkisi, iletiŖim olgusunun ontolojisi anlamına gelmektedir. İletiŖim olgusuna göre insan zihninin varlığı;

⁸⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, 1/31; 2/126.

⁸⁵ Teftâzânî, *Ŗerhü'l-Makâsıd*.1/61-63

⁸⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyip el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irŖâd* (Müessesetü'r-Risâle, 1998).1/319-321.

⁸⁷ Mâverdî, *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ*, 92.

⁸⁸ NeseŖî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/474.

⁸⁹ Michael Foucault, *Kelimeler ve Ŗeyler*, çev. Ali Kılıçbay (İstanbul: İmge Yayınları, 2001), 167.

⁹⁰ İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-İmân*, 77.

⁹¹ Ivana Markova, "Doğunun ve Batının Yerelliği", *Sosyal Temsiller ve Demokrasi*, ed. Sibel AyŖen Arkonaç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 127. 121-159.

düşünme ve konuşma halinde kendini göstermektedir.⁹² Sosyal temsil kuramı ontolojik olarak ben ve diğerleri arasındaki ilişkide sembolik ve iletişimsel bir bağlılık olduğunu kabul eder. Bir insanın dünyasına girmek sembolik olarak onunla iletişim kurmaktır. Buna göre bireysel olan ile toplumsal olan bir bütün olarak kabul edilmeli ve birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Zira karşılıklı iletişim ortamının tarafları sayesinde diğerleri olmadan benlik bilinci; benlik bilinci olmadan da diğerlerinin olamayacağından birlikte ve beraber bir oluş formu gerçekleştirmektedir. Varlığın farkında olmak iletişim kurmaktır; iletişim kurmak ise başkaları için ve diğerleri aracılığıyla kendin için var olmaktır.⁹³

Benlik, bireysel bir “ben” ile toplumsal bir “bana” birleşiminden öznel ve nesnel olarak oluşur. Gündelik hayat içerisinde de toplumsallaşma ve yeniden toplumsallaşmayla beraber kendini gerçekleştirir. Mead (öl. 1931) bu gerçeği “benlik tipolojisi”; Berger ve Luckmann “gerçekliğin öznel ve nesnel boyutları”; Clair de bireylerin içinde yer aldıkları “yapılandırıcı mekanizma” olarak ifade etmişlerdir. Bourdieu (öl. 2002) da “habitus” kavramıyla bireyleri benlik bileşenleriyle içeriden harekete geçiren yapılandırıcı bir mekanizma olarak tanımlamıştır.⁹⁴

Habitus öncelikle bir bireyin toplumsal yapıları içselleştirmesiyle ortaya çıkar. Zira toplumsal yapılar bireysel edimlere kaynaklık eden eylemsel habitusları üretir. Pratikler toplumsal habituslar tarafından üretildiği gibi pratik habituslar da nesnel-toplumsal yapıları yeniden üretirler.⁹⁵ Habitus bireysel olması yönüyle yapılandırıcı; toplumsal olması yönüyle de yapıdır. Habitus önce düşünce ve eylemlerde “pratik algı çevrelerini” öne sürer. İlk olarak toplumsal yapılar, toplumsallaşma sürecinde yapıların etkisiyle bireyi şekillendirirler; ikinci olarak da geçmişte ve bugün bireylerin yaptığı eylem ve uygulamalar da yapıyı oluşturur.⁹⁶ Habitus öncelikle toplumsal yapının bir ürünüdür. Ancak toplumsal yapının bir ürünü olarak tarihsel bir alanda, yeni şartlar ve durumlar altında yeniden şekillenen yeni şart ve durumları etkileyen ve onlardan da etkilenen bir düzendir. Buna göre toplumsal düzen basit bir şekilde yapı-habitus-yapı şeklinde oluşmamaktadır.

Berger ve Luckmann’a göre toplumsal düzen insan ürünüdür.⁹⁷ Toplumsal düzenin oluşumunda geçmiş dönemde yaşamış insanların önemli bir rolü olduğu gibi bugünün toplumsal düzeninin devam ettirilmesinde de mevcut yaşayan insanların önemli bir rolü vardır. Dolayısıyla toplumsal düzenin hem inşasında hem tesisinde hem de sürekliliğinde insan faktörü önemlidir.

⁹² Markova, “Doğunun ve Batının Yerelliği”, 129.

⁹³ Markova, “Doğunun ve Batının Yerelliği”, 128.

⁹⁴ Ümit Tatlıcan ve Güney Çeğin, *Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği*, der: Güney Çeğin, vd., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 315. 303-366.

⁹⁵ Tatlıcan ve Çeğin, *Bourdieu ve Giddens*, 315.

⁹⁶ Pierre Bourdieu ve LÖic Wacquant, *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, (İstanbul: İletişim Yayınları 2003), 131.

⁹⁷ Peter Berger ve Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008), 79.

Dil, Benlik ve Gerçekliğin İnşası

Toplum bilimlerine göre gündelik hayat gerçekliği, “ortak duygu ve duygular”dan oluşmaktadır. Bu ortak duygu ve duyular da “toplumsal etkileşim ve örüntüler”den oluşmaktadır. Gündelik hayat gerçekliği hem öznel hem de nesnel olarak an, geçmiş ve geleceğe yönelik beklentileri içerecek biçimde deneyimlediğimiz bir gerçekliktir. Toplum bilimci Berger ve Luckmann, gerçeklik algılarının bireylere göre değiştiğini ve gündelik hayatta pek çok gerçeklik algılarının olduğunu; gündelik gerçekliğin ise tüm çoklu gerçeklik alanlarının ötesinde ve üzerinde olduğunu ifade etmektedir. Zira gündelik yaşamda kullanılan dil, bireylere devamlı olarak nesnelleştirmeler sağlamak ve bu nesnelleştirmelerle de gündelik hayatta bir düzen oluşmaktadır.⁹⁸

Dil toplumsal hayatta bireyler arasında nesnelleştirmeler üretmektedir. Dilin nesnelleştirmeler üreten özelliği onun yapılaşmış bir sistem olmasından ziyade toplumsal etkileşimde dilin çok önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle anlam, sosyal yaşam içerisindeki pratik etkinliklerle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal yaşam içerisindeki pratik etkinlikler *gündelik hayat gerçekliği* oluşturmaktadır. Gündelik hayat gerçekliği de dinamik ve hareketli özelliklere sahip olan gündelik bilgilerle gerçekleştirilir. Gündelik bilgi ve pratik etkinlikler toplum içerisinde bir düzen sağlamaktadır. Berger ve Luckman’ın kavramsallaştırmasıyla gündelik bilgi bireyleri aşarak dışsallaştırılır. Bireyleri aşan ve bireylerüstü bir özellik kazanan bu dışsallaştırmalar da zamanla nesnelleşerek yeni anlam ve toplumsal gerçekliklere dönüşür.⁹⁹

Toplum bilimlerinde benlik konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlardan bazılarında göre benliğin kendisi de bir inşadır. İnsanın bireysel yönü olsa da toplumsal yönü daha baskındır. Bu nedenle benlik sosyal ve bireysel olmak üzere iki ayrı sınıflandırma içerisinde hem diyalog hem de diyalektik sembolik bir süreç içerisinde inşa edilmektedir. Toplumsal gerçekliğin kendisi de hem bir inşadır hem de anlamları taşıyan sosyal nesnel-formal yapılar olarak nesnel bir gerçekliktir. Bu objektif gerçekliğe *nesnelleştirme* denilmektedir. Aynı zamanda toplum, benlik anlamına gelen bireysel olan ile bireyin toplumsal ilişkisinin ürünü olan anlamların somutlaşmasıyla oluşan insani bir üründür ki buna da *dışsallaştırma* denilmektedir.

Dil ve Kültür

Toplumlar ve kültürler biraraya gelen ve ortak değerleri paylaşan bireylerden oluşur. Kültürün inşa sürecinde bireylerin duyguları ve düşünceleri yapısal epistemolojiye göre anlamlardan formlara geçiş şeklinde dışsallaştırılır. Zamanla bu dışsallaştırmalar/bireylerin ortak duyguları toplumsal kontrol ve güç odaklarıyla kurumsallaşarak toplumsal bir güç ve ontolojik bir varlık kazanır. Bireyler tarafından dışsallaştırılıp daha sonra nesnelleştirilen/topluma mâl edilen bu düşünce, duygu, davranış ve edimler yapısal yorumsamacıların savunduğu bir görüş olan biçimlerden anlama doğru içselleştirirler. İçselleştirme bir nevi kültürlenmedir. Toplumun değer ve yargıları, başta anne-baba

⁹⁸ Berger ve Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*: 34.

⁹⁹ Oya Paker, *Günlük Düşüncede Modernlik, Din ve Laiklik* (Ankara: Vadi Yayınları, 2005), 100.

olmak üzere toplumu oluşturan fertlerden öğrenilmektedir. İçselleştirme sosyo-kültürel yapının başta dil olmak üzere sembolik ve pratik unsurlarının yapısal epistemolojinin anlamlardan formlar ile yapısal yorumsamanın formlardan anlamlara geçiş olarak özetlenen gerçeklik döngüsüne dahil olmak anlamına gelmektedir.

Gerçekliğin toplumsal inşası, biçimler vasıtasıyla bilgi formlarının dışsallaştırılması ve yorumlama aracılığıyla toplumsal değer ve edimlerin içselleştirilmesiyle oluşur. Ancak bu dışsallaştırma ve içselleştirme diyalektik bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Böylece anlam biçimler/formlar aracılığı ile dışsallaştırılır; toplumsal değer ve pratikler de yorumlanarak içselleştirilir ki anlam-form ile form-anlam olarak özetlenir. Aynı zamanda bu diyalektik sürece gerçeklik döngüsü adı verilmektedir.

Kültür; bireyler tarafından oluşturulan dışsallaştırılmış, nesnelleştirilmiş, kurumsallaştırılmış, nihayetinde yine bireylerin üzerinde ve bireylere geri dönen geleneklerdir. Geertz'e (öl. 2006) göre kültürün oluşumunda başta dil olmak üzere tüm iletişim/delâlet vasıtalarının ayrı bir yeri vardır.¹⁰⁰ Hem nesnel hem de toplumsal düzeydeki gerçeklik döngüleri yapısal epistemolojinin savunduğu anlam ve form ile yapısal hermenötiğin savunduğu form ve anlamdan oluşan ikili bir yapıdan meydana gelmektedir. Bu ikili yapıyı oluşturan iç ve dış delâlet unsurları da bütün bir gelenek ve kültürü gösterebilir.

Kültürün en önemli bileşenleri dil ile onu kullanan bireylerdir. Ancak kültür tek bir bireyden değil de bireyler arası etkileşimin bir sonucu olarak toplumsal olarak inşa edilir. Buna göre kültür delâlet/işaret göstergebilim açısından hem sembolik bir sistem hem de toplumsal pratiklerden oluşan çok boyutlu bir sistemdir. Kültürü paylaşanlar açısından ise hem bireylerin oluşturduğu bir yapı hem de bireylerin kendilerinin onun tahakkümü altında oldukları bir sistemdir. Kültür etkileşim ve iletişimden oluşmaktadır. Klasik anlayışa göre iletişim, bir gönderici, bir kod, bir kanal ve bir alıcıdan oluşmaktadır. Ancak iletişimin en önemli unsurları olan gönderici ile alıcı hiçbir zaman aynı bilince sahip değildir. Bununla birlikte aynı bilince sahip olamasa da benzer bir bilince sahip olabilir. Buna göre iletişim, benzer sembollerle ve benzer toplumsal pratiklerle gerçekleşmektedir.

Toplumsal Yapı ve Kültür

Kültür, gösterge bilimsel açıdan değerlendirildiğinde tortulaşan zaman ve mekân yaklaşımına dayalı olarak anlamlardan biçimlere ve biçimlerden anlamlara doğru işleyen bir gerçeklik döngüsüne sahiptir. Dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme aşamalarından geçerek toplumsal olarak inşa edilir. Kültür toplumsal kontrol ve bireylerin gönüllü eylemleri; sembolik üretimleri ve toplumsal pratikleriyle sosyo-kültürel bir gerçekliktir. Kültür sabit bir olgu olmayıp biçime direnen anlamların, değişme, dönüşme ve tasnif mücadeleleriyle sürekli dinamik bir özellik taşır.

Kültür çok sayıda bireylerden oluşan öznel gerçekliklerle sosyo-kültürel bir gerçeklik alanında bir arada ortaklaşa bir birlik oluşturmaktadır. Burada sadece beyaz ve siyah olanlar değil de siyahın ve

¹⁰⁰ Clifford Geertz, *Kültürlerin Yorumlanması*, çev. Hakan Gür (Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 2010), 19.

beyazın tonlarının yanı sıra gri ton renklerden de oluşan bir model oluşmaktadır. Zira insanların her birinin aynı şekilde olduğunu düşünmek bir yanılgı olacaktır. Öncelikle her insanın zihninin işleyiş biçimi birbirinden oldukça farklıdır. İnsanların zihni birbirinden farklı olduğu gibi insanların düşünceleri de birbirinden farklıdır. Bu nedenle insan düşüncesi doğruluk, muhakeme ve çıkarsama konularında birbiriyle tıpatıp bir mutabakat sağlayamaz. Hatta bu konularda her insan için eksik, çözülemeyen ve bulanık bir alan vardır.¹⁰¹ İnsanların sahip olduğu bu bulanık mantık, bireylerin içindeki yaşayacakları bir dünya yaratmalarına; biz ve öteki sınırlarını genişletip daraltmasına; üçüncü hale imkân tanımaya yani hem o hem de o denkleminde yer vermeye olanak tanır.¹⁰²

Eriksen milletler arasındaki sınır için analog bir sınır kavramsallaştırması yapmıştır. Zira analog saatler de dijitalere göre birbirine yakın ve uzak formlar vardır. Dolayısıyla Eriksen'in analog kavramsallaştırması, bireylerin öznel gerçekliklerini kazandığı gerçeklik döngüsünde ayrı bir önem kazanmaktadır. Zira gerçeklik döngüsü, anlamlardan formlara ve formlardan anlamlara doğru gerçekleşmektedir.¹⁰³ Analog kavramsallaştırmasına göre, yorumsal ve bağlamsal olan tek bir modelde toplamaz. Zira kültür hem zaman hem de mekânda tortulaşmakta; gri bölgeler ile ikiz değerleri beraberinde taşımaktadır.

Eriksen, günümüzde kimliklerin benzerlikler değil de farklılıklar üzerinden tanımlandığını açıklamaktadır. Siyasi yaklaşımlarda kültürel benzerliklerden ziyade kültürel farklılığın tercih edildiğini ileri sürmektedir.¹⁰⁴ Fay ise meseleyi ikili karşıtlıklar etrafında ele almakta ve her şey zıddıyla bilinir fehvasınca benzerlik ve farklılığın birbiri olmadan ileri sürülemeyeceğini iddia etmektedir. Zira biz ve öteki; bizden ve bizden olmayanlar ayrımı üst perdeden ve basit bir kategoridir.¹⁰⁵

Ben ve biz arasında oluşan farklılık sürekli olarak yeniden inşa edilmekte; bağlama göre alanı daralmakta ve genişlemektedir. Bu daralma ve genişleme anlam kodları ile sağlanmakta; bu anlam kodları farklı toplumsal temsillerle ve net olmayan sembollerle sosyal olarak inşa edilmektedir. Bu insanın zorlayıcı, ayırıştırıcı, dışlayıcı veya müsamahalı, kuşatıcı, bütünleştirici olup olmadığı toplumsal gerçeklik alanının döngüsüne bağlıdır. Diğer yandan ben ile biz arasındaki farklılık ve benzerlik; bilişsel anlamlandırma, haklılaştırma ve meşrulaştırma biçimleri ile toplumsal temsil ile uygulamalara da bağlıdır.

Sonuç

Toplumlara bakıldığında her toplumun kendine özgü bir dili ve kültürü vardır. Dünyaya yeni gelen bireyler de içinde yetiştikleri bu dili ve kültürü öğrenmekte; benliklerini de bu dil ve kültür

¹⁰¹ Mehmet Cihat Özönder, "Küreselleşme Tartışmalarının Terör Boyutu", *KÖK Araştırmalar* 3/2 (2001 Güz), 1-2.

¹⁰² Philip Goodchild, *Deleuze ve Guattari: Arzu Politikasına Giriş*, çev. Rahmi Ögdül (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 333.

¹⁰³ Thomas Hylland Eriksen, *Kültür Terörizmi: Kültürel Arınma Üzerine Bir Deneme*, çev. Önder Otçu (Diyarbakır: Avesta Yayıncılık, 2000), 84.

¹⁰⁴ Eriksen, *Kültür Terörizmi*, 89.

¹⁰⁵ Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 30.

etrafında şekillendirmektedirler. Bireylere kültür aktarma konusunda ana-babaları, toplumun diğer fertleri ile resmî kurumlar öncülük etmektedirler. İlk insan olan Hz. Âdem'in ne ana-babası ne de içinde yetiştiği bir toplumu vardır. Bu nedenle Hz. Âdem ve ilk insanların dili, benliği ve kültürü merak edilerek bu çalışmaya başlanmıştır.

Psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve kültür tarihi gibi modern bilimler; dil, benlik ve sosyo-kültürel gerçeklik üzerinde çokça durmuşlar ve dil ile benlik konusunda pek çok teori geliştirmişlerdir. Modern sosyal bilimler; doğa bilimleri etrafında teori geliştirdikleri için dile, benliğe ve sosyo-kültürel gerçekliğe natüralist, realist, pozitivist ve ampirist bir bakış açısıyla yaklaşmışlar; araştırmalarını sadece mevcut toplumsal yapılar üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Bu bilimlere göre geçmiş incelenirse bile bu günkü çalışmalar üzerinden tarihe bakılması gerektiği kabul görmüştür. İslâmî ilimlerde ise özellikle tefsir, kelam ve İslâm felsefesi gibi bilimler, isimler üzerinde durmuş; kendi ilmî paradigmalarına uygun olarak vahiy ve dinî verileri kabul etmiş; meseleyi ilk insana kadar götürüp “Hz. Âdem’e öğretilen isimler” üzerinden ele almışlardır.

Yapılan çalışmalar neticesinde müfessirler, kelamcılar, felsefeciler ve diğer İslâm bilimcileri dil ve isimler meselesine ta'lim-i esmâ âyeti bağlamında yaklaşmışlardır. Müfessirler âyetteki isimleri; tüm varlığın adları, insan ve meleklerin adları ile insanın ilim elde etme ve kültür üretme özelliği olarak üç şekilde yorumlamışlardır. Kelamcılar ise meseleye isim-müsmmâ ve Allah'ın isimleri üzerinden yaklaşmışlar; isimlerin tevkîfi, ıstılâhî ve melekî olduğu konusunda üç farklı bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Eş'ârî ve Mâtürîdî başta olmak üzere Ehl-i sünnet kelamcıları ilk dil olan köken dilin tevkîfi olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu âlimlerin çoğu dillerin farklılaşması/çeşitlenmesi konusunda fazla ayrıntıya girmemişlerdir. Mu'tezile ise insanın istitaatına/iradesine vurgu yaparak modern bilimciler gibi mevcut durumdan yola çıkarak dillerin ıstılâhî/beşerî olduğunu savunmuştur. Bu iki görüş Fârâbî ve İbn Haldûn gibi âlimleri tatmin etmemiş ki bunlar kök dilin tevkîfi; diğer dillerin oluşması, çoğalması ve çeşitlenmesini ise beşerî olarak yorumlamışlardır. Gerçekten de vaktiye bakıldığında diller sürekli değişmekte ve genişlemekte veya tam tersi bir şekil göstermektedir. Ancak bunu gerçekleştirenler ise insanlardır.

Modern bilimlere bakıldığında ise dil ve benlik; içerisinde bulunan kültür tarafından şekillenmektedir. Ancak burada ne dil ne de birey edilgen bir nesne olmayıp aynı zamanda aktiftir. Dil ve birey; biryandan kültür tarafından etkilenirken diğer yandan da kültürü de etkilemektedir. Bu nedenle özellikle sosyoloji ve psikoloji alanlarında bu karşılıklı etkileşimi açıklamak için dikotomik araştırmalar/yapının ikiliği olarak özetlenecek birey-yapı ekseninde pek çok yaklaşım geliştirilmiştir.

Meseleye İslâmî açıdan bakıldığında Hz. Âdem'e bir dil öğretilmiştir. Bu dil üzerinden Hz. Âdem, tövbe etmiş; tövbesi kabul edildikten sonra bu dil ile Allah'tan vahiyler almış; bu vahiyleri de aynı şekilde çocuklarına tebliğ etmiştir. Allah'ın dille bildirdiği emir ve yasaklar; insanlara belli davranış kalıpları ve ahlak kodlarına dönüşerek benliği oluşturmuştur. İnsanların sayısı arttıkça da bu benlikler, gündelik hayatı, sosyo-kültürel gerçekliği ve kültürü oluşturmuştur. Cüveynî, Farabî ve İbn

Haldûn'un savunduğu gibi kök dil tevkîfi olup diğer diller bu kök dilden insanlar tarafından türetilmiştir. Zira insanoğlunun yoktan bir şey var etmeye gücü sınırlı olsa da mevcut bir şeyi değiştirmeye ve üzerinde tasarruf yapmaya gücü kolayca yetmektedir. Allah Kur'ân'da bu gerçeğe dikkat çekmiş; insanların başlangıçta tek millet/ulus olduklarını; daha sonra da kendi aralarında ayrılığa düşerek farklı milletlere ayırdıklarını bildirmiştir (bk. el-Bakara 2/213). Bu ihtilaflar müfessirler tarafından her ne kadar inanç merkezli olarak açıklansa da diğer toplumsal kurumları da etkilemiştir. Zira bir üst yapı olan inançtaki değişiklik; dili, sanatı, eğitimi, ekonomiyi kısaca hayatın her alanını da etkilemektedir. Nitekim İslâmiyet'in gelişiyle birlikte şirki çağrıştıran pek çok Arapça kelime ve kavram risâletle birlikte tevhid akidesini ifade eder olmuştur. Bunu gibi tarihin başlangıcında insanların itikatta ihtilafa düşmeleri inancın yanı sıra dili, sanatı, ilim ve kültürü de etkilemiştir.

Kaynakça

- Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *Tuhfetü's-seniyye*. Riyad: Mektebetü'd-Dârü's-Selâm, 1997.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
- Aristotle. "De Interpretatione", *Complete Works: Digital Edition*. 16a.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhîr. *el-Fark beyne'l-firâk*. Beyrut: Dârü'l-Afâk Şâmîle, 1977.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Berger, Peter. - Luckmann, Thomas. *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.
- Beyzâvî, Kâdî Nasîrüddîn. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2011.
- Bourdieu, Pierre - Wacquant, Löic. *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları 2003.
- Çağlayan, Harun. "Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi". *EKEV Akademi Dergisi*, 58 (2014), 41-58.
- Davey, Nicholas. *Unquiet Understanding: Gadamer's Philosophical Hermeneutics*. New York: State University of New York Press, 2006.
- Den Berg, Robert Van. *Proclus' Commentary on the Cratylus in Context: Ancient Theories of Language and Naming*. New York: Brill, 2007.
- Eriksen, Thomas Hylland. *Kültür Terörizmi: Kültürel Arınma Üzerine Bir Deneme*. çev. Önder Otçu, Diyarbakır: Avesta Yayıncılık, 2000.
- Ernst Von Aster, *Bilgi teorisi ve Mantık*. çev. Macit Gökberk, İstanbul: Mehmet Sadık Kağıtçı Matbaası, 1945.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Harfler Kitabı*. çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayınları, 2008.
- Fay, Brian. *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001).
- Feyrûzabâdî, Mecdüddîn. *el-Kâmûşu'l-muhtât*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

- Focault, Michael. *Kelimeler ve Şeyler*. çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Yayınları, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm, Dârü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *Maksadü'l-esnâ fi şerhi meâni esmâillahi'l-hüsnâ*. thk. Bessam Abdulvahab el-Camî, Kıbrıs: el-Cifan ve'l-Cabi, 1987.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *Mi'yârü'l-ilm fi fenni'l-mantuk*. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1961.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *Tehâfütü'l-felâsife: Filozofların Tutarsızlığı*. çev. Bekir Sadak, İstanbul: Ahsen Yayınları, 2002.
- Geertz, Clifford. *Kültürlerin Yorumlanması*. çev. Hakan Gür, Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 2010.
- Goodchild, Philip. *Deleuze ve Guattari: Arzu Politikasına Giriş*. çev. Rahmi Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Gündüzöz, Soner. *Arapça'da Kelime Türetimi*. Samsun: Din ve Bilim Kitapları Yayıncılık, 2005.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd. *et-Tefsîru'l-vâdih*. Beyrut: Dârü'l-Cîli'l-Cedîd, 1413.
- İbn Haldûn, Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Mağribî. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-ehvâ ve'l-milel ve'n-nihal*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1975.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *Yorum Üzerine*. çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayınları, 2006.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Kitâbü'l-Îmân*. Amman: Dârü'l-Beşîr, 1996.
- Kādî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen. *el-Muğnî fi ebvâbi'tevhîd ve'l-adl*. thk. İbrâhim Ebyarî, Kahire: Dârü'l-Mısriyye, 1958.
- Kādî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen. *Tenzîhü'l-Kur'ân ani'l-metâin*. Beyrut: Dârü'n-Nahde, ts. *Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2003, Yaratılış 02/19-20.
- Markova, Ivana. "Doğunun ve Batının Yerelliği", *Sosyal Temsiller ve Demokrasi*. ed. Sibel Ayşen Arkonaç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf, Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1980.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk: Fatıma Yûsuf el-Haymî, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Muķâtil b. Süleymân, *Tefsîru Muķâtil b. Süleymân*. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002.
- Nesefî, Abdullah, *Tefsîru'n-Nesefî*. Dimeşk-Beyrût: Dârü İbn Kesîr, 2011.
- Nesefî, Ebü'l-Muin. *Tabsîratü'l-edille fi üsûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2003.
- Özönder, Mehmet Cihat. "Küreselleşme Tartışmalarının Terör Boyutu", *KÖK Araştırmalar*. (2001 Güz).

- Paker, Oya. *Günlük Düşüncede Modernlik, Din ve Laiklik*. Ankara: Vadi Yayınları, 2005.
- Plato, “Cratylus”, *Complete Works: Dijital Edition*. ed. John M. Cooper, Indianapolis: Phackett Publishing Company, 1997.
- Râfi‘, Mustafa Sâdık. *Târihu edebi‘l-Arab*. Beyrut: Dâru‘l-kitâbi‘l-Arabî, 1999.
- Râzî, Fahreddîn. *el-Mahsûl*. thk. Tâhâ Câbîr, Beyrut: Müessesetü‘r-Risâle, 1997.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihi‘l-gayb*. Beyrut: Dâru‘l-İhyâi‘t-Tûrâs, 1420.
- Sa‘düddîn Mesu‘d b. Ömer et-Teftâzânî. *Şerhi‘l-Makâsîd*. thk. Abdurrahmân Umeyr, Kum: yy, 1371.
- Sa‘lebî, Ebû İshâk, *el-Keşf ve‘l-beyân an tefsîri‘l-Kur‘ân*. Beyrût: Dâru İhyâi‘t-Tûrâsi‘l-‘Arabî, 1422/2002.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Tefsîru‘l-Fâtiha ve‘l-Bakara*. Arabistan: Dâru İbn Cevzî, 1423.
- Süyûtî, Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Müzhir fi ulûmi‘l-luga ve envâi‘hâ*. Beyrut: Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, 1998.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmiü‘l-beyân*. Beyrût: Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, 2009.
- Tatlıcan, Ümit ve Çeğin, Güney. *Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği*, der: Güney Çeğin vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Terraca, Herbert S. *Şempanzeler Dil Öğrenemez: Nim Chimpsky Deneyi*. çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Üşür, Serpil Sancar. *İdeolojinin Serüveni*. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *İştikaku esmâillah*. thk. Abdul Hüseyin Mübarek, Beyrut: Müessesetü‘r-Risâle, 1986.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Muhammed. *el-Keşşâf*. Beyrût: Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, 2009.